

POVZETEK

Modificirani model upora proti totalitarnim režimom se v več pogledih razlikuje od prvotnega modela (1990). V obeh sproži upor pritisk okolja, ki mu sledijo zaznava pritiska ter psihološki odgovori. Upor se nadaljuje najprej v prikriti, nato v odkriti obliki. Na upor vplivajo reduktorji in amplifikatorji. Glavni reduktor je strah in glavni amplifikator upanje, v fazi odkritega upora pa socialna indukcija.

V modificiranem modelu je vir (oblast) ločen od destinacije (ljudstva). V viru nastopi cepljenje oligarhije v tri skupine: reformiste, ki pospešujejo padec režima, konservativce, ki ga preprečujejo in sredince, ki se nagibajo zdaj na eno zdaj na drugo stran. Modificirani model vsebuje še dva pomembna reduktorja upora. Prvi je premeščanje cilja na notranjega (kar je največkrat manjšina) ali zunanjega sovražnika (kar pelje v vojno). Drugi je legalna opozicija, ki preusmerja upor v družbeno sprejemljive oblike. Ker totalitarni režimi nimajo legalne opozicije, so morbidni in neizogibno vodijo v samouničenje.

ABSTRACT

MODIFIED REVOLT MODEL

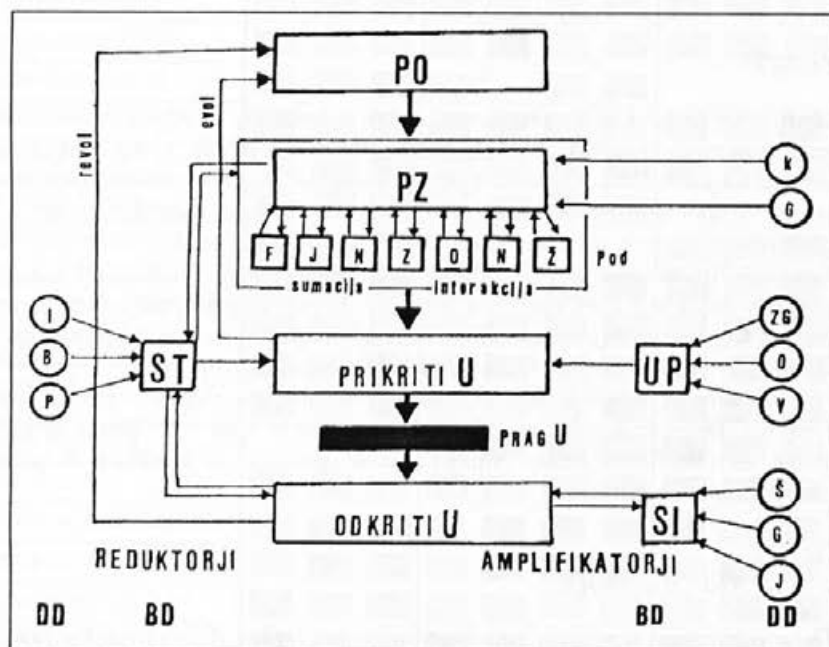
The modified revolt model against a totalitarian regime differs from the first model (1990) in many aspects. Both have a resistance to the environment triggered, followed by an perception of the pressure, and psychological responses. Resistance takes place first in a implicit, then in an explicit form. Resistance is influenced by reducers and amplifiers. The main reducer is fear and the main amplifier is hope, and social induction in the phase of open resistance.

In the modified model, the source (oligarchi) is divided from the destination (people). A fission of the oligarchy into three groups occurs in the source: reformists who promote the fall of the regime, conservatives who oppose this, and middle men who veer from one side to the other.

The modified model contains another two important reducers of resistance. The first is the transfer of the goal to an internal (which is usually a minority) or external enemy (which leads to war). The second is the legal opposition, which redirects resistance into socially acceptable forms. As totalitarian regimes have no legal opposition, they are morbid and tend to self - destruction.

V psihološkem modelu upora proti totalitarnim režimom (1990a, 1990b), je upor prikazan kot reakcija ljudi na pritisk oblasti, nekateri dodatni dejavniki pa ga pospešujejo ali zavirajo. Pritisk je dvojen: na eni strani oblast pritiska na ljudstvo, da se ji pokori, na drugi pa ljudstvo pritiska na oblastno oligarhijo, da popusti ali odide s položaja.

Tak enostaven model pa ima pomanjkljivosti. Predvsem opisuje zgolj dogajanje v ljudstvu, ne pa v oblastni oligarhiji. Oblast je neke vrste elastika, ki nekaj časa zadržuje upor, nato pa se pretrga. Vendar tudi v oblastni oligarhiji potekajo dogajanja, ki pospešujejo ali zavirajo upor in na ta način vplivajo na izid.

Slika 1
Prvotni model upora

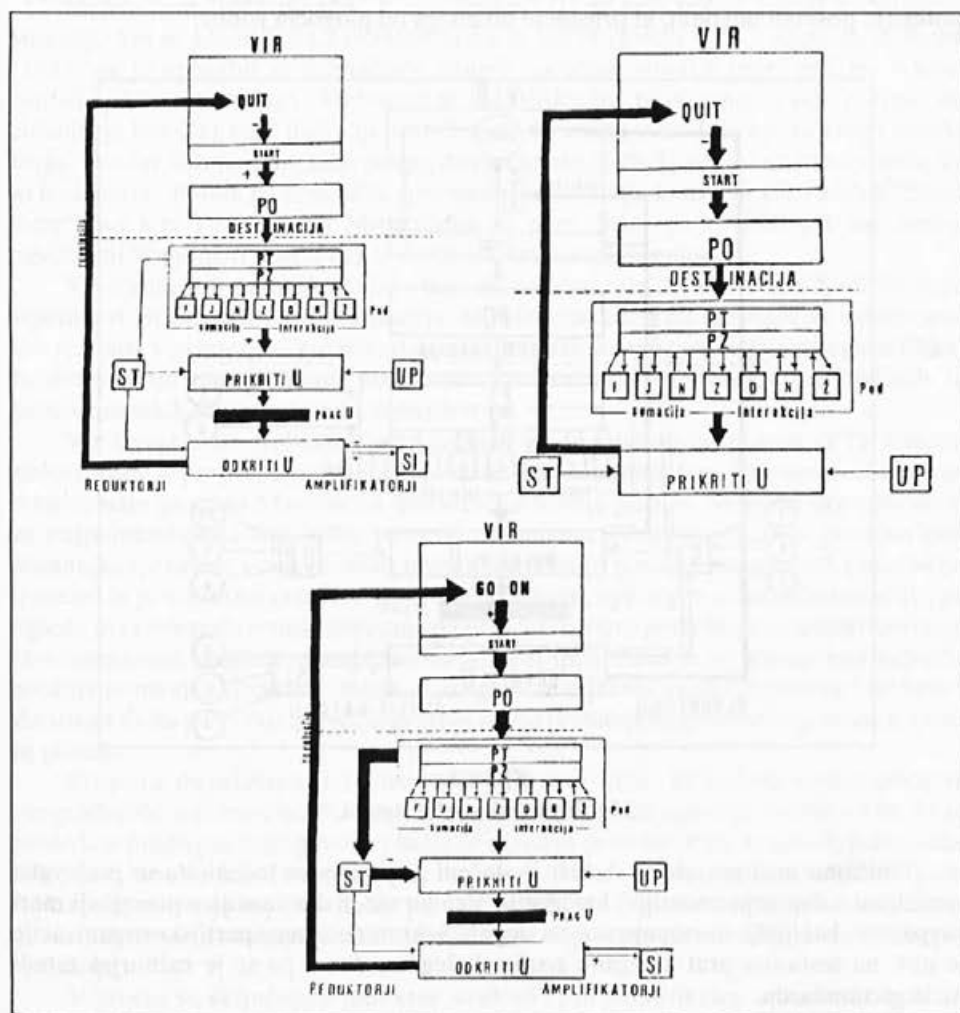
V prvotnem modelu upora pritisk oblasti (PO) generira upor (U). Najprej pride do zaznave pritiska (PZ), ki izzove psihološke odgovore, npr. frustriranost, jezo, nezadovoljstvo ipd. notranja stanja. Z njihovo sumacijo in interakcijo nastane upor. Ta poteka najprej v prikriti obliki, ko pa preseče prag upora, izbruhne v odkriti obliki, kot so protesti, nemiri, poulične borbe ipd.

Upor pa regulirajo reduktorji in amplifikatorji. Glavni reduktor je strah in glavni amplifikator upanje. Kadar je strah močnejši od upanja, se upor zmanjšuje, kadar pa je upanje večje od strahu, se povečuje.

V množični situaciji, ki nastane med odkritim uporom, pa nastopi še en amplifikator: socialna indukcija (povečevanje in posnemanje reakcij, povečana suges-

tibilnost ljudi), ki povzroči, da se upor bliskovito razširi in postane zelo intenziven. Oblast reagira z naglim povečanjem ali zmanjšanjem pritiska.

Poleg teh bližnjih dejavnikov (BD) nastopajo tudi daljni (DD), ki vplivajo na bližnje in s tem na proces upora. Daljnih dejavnikov je veliko in imajo v različnih fazah upora različen vpliv nanj. Pomemben daljni reduktor je npr. pretekle izkušnje poraza (P), ki lahko za daljši čas povzroči mrtvilo (kar se je zgodilo na Češkoslovaškem in Hrvaškem). Pomemben daljni amplifikator pa je zgled (ZG) drugih dežel (kar je povzročilo, da so režimi v vzhodni Evropi po padcu na Poljskem in Madžarskem padali kot domine). Daljni dejavniki vplivajo na proces upora tudi v njegovih zgodnjih fazah. Na zaznavo pritiska vplivajo npr. propaganda v komunikacijskih sredstvih (K) in govorice (G), kar je že večkrat spremenilo tok dogodkov (npr. v Kninu).

Slika 2

Revolucijsko in evolucijsko uničenje režima ter zmanjšanje upora s povečanim pritiskom

Modificirani model upora

The diagram illustrates a control system architecture with the following components and connections:

- REDUKTORJI (Reducers):** Input devices on the left, including a vertical column of three circles (I, R, P) and a horizontal row of three circles (S, G, J).
- AMPLIFIKATORJI (Amplifiers):** Output devices on the right, including a vertical column of three circles (K, G) and a horizontal row of three circles (ZG, O, V).
- Central Processing Blocks:**
 - ST (Summing Point):** Receives inputs from the vertical REDUKTORJI and the ODKRITI U block. It outputs to the PRIKRITI U block.
 - PRIKRITI U (Hidden U):** Receives input from ST and outputs to the ODKRITI U block.
 - ODKRITI U (Discovered U):** Receives input from PRIKRITI U and outputs to the SI block.
 - SI (Signal Input):** Receives inputs from the horizontal REDUKTORJI and outputs to the AMPLIFIKATORJI.
- Top Section (VIR, PO, DESTINACIJA):**
 - VIR (Vibration/Control):** Contains a 'QUIT' button and a switch labeled 'R', 'S', 'B'. It receives input from the top REDUKTORJI and outputs to the START block.
 - START:** A block that initiates the process, outputting to the PO block.
 - PO (Program Object):** Outputs to the DESTINACIJA block.
 - DESTINACIJA (Destination):** A block that outputs to the ST block.
- Internal Structure (Pod):** A large block containing a sub-block with a grid of inputs labeled I, J, N, Z, O, N, J. This sub-block is labeled 'Pod' and has inputs from the horizontal REDUKTORJI. It outputs to the PRIKRITI U block.

Običajno mislimo, da so tlačeči in tlačeni sloji povsem ločeni, da so prebivalci razdeljeni v dve nepremostljivi kategoriji. Vendar vir in destinacija v precejšnji meri sovpadata. Isti ljudje nastopajo v obeh vlogah. Sekretar osnovne partijske organizacije je npr. na sestanku pral možgane svojim kolegom, doma pa se je razburjal zaradi nizkega standarda.

44

ministra Pavla, ki ga je najprej zasliševal, nato pa je skupaj z njim sedel na zatožni klopi. Stalin je odstranil skoraj celotni Leninov Čeka. Ne pozabimo, da je bilo kar 90 odstotkov zapornikov na Golem otoku partijcev. Celo Ranković se je bal Kardelja, oba pa Tita.

Prav tako je napačno mnenje, da tlačeni sloji samo sovražijo svoje tlačitelje. Na filmskih posnetkih shodov, ki so jih prirejali populistični totalitarni voditelji, vidimo, kako jih desettisočglava množica pozdravlja. Čustveni izrazi (npr. solze sreče) na njihovih obrazih dokazujejo, da so se nad njimi navduševali. Povsem naivno je misliti, da ljudstvo ni maralo Hitlerja, Mussolinija, Perona, Homeinija, Maoedonga ali Tita. Celo tisti diktatorji, ki niso imeli populističnega obdobja, npr. Stalin, so imeli veliko oboževalcev.

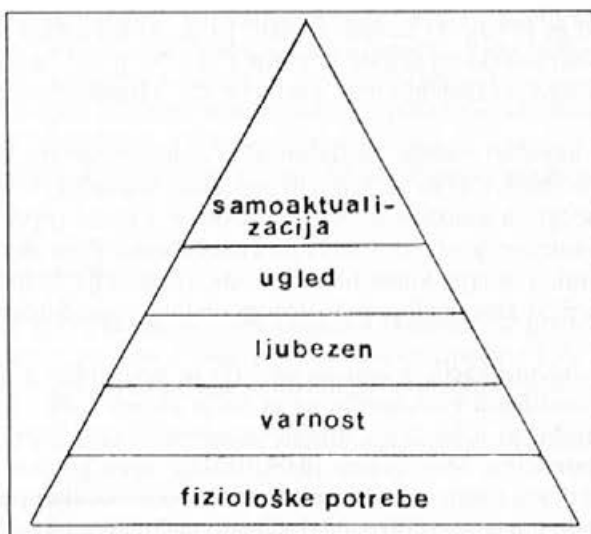
Mehanizem "identifikacije z agresorjem" (I) je prvi opisal Freud v družinski situaciji. Sin se identificira z očetom in na ta način razreši spor z njim. Bettelheim (1943) ga je uporabil za tolmačenje drugih socialnih situacij (npr. vedenja v koncentracijskih taboriščih). Mehanizem identifikacije prav gotovo odstranjuje ali zmanjšuje konflikt med tlačitelji in tlačeni, zato ima v modelu upora vlogo reduktorja. Vendar deluje samo tako dolgo, dokler imajo tlačitelji oblast ali dokler kaže, da jo bodo imeli. Potem pa se stališča spremenijo. Isti ljudje, ki so leta 1923 kričali "Eviva duce!", so leta 1945 obesili Mussolinija za pete. Sicer pa so tudi pri nas mnogi navdušeni komunisti skoraj čez noč postali navdušeni demosočvi.

V totalitarnih režimih vladajo taki medosebni odnosi, da večina ljudi nastopa včasih kot vir in včasih kot destinacija. Morda je to eden od razlogov za trdoživnost teh režimov v primerjavi z avtorskimi, v katerih sta vir (avtokrat in njegova klika) in destinacija mnogo manj povezana. Povprečna življenjska doba afriških in južnoameriških diktatur je npr. samo šest let.

Vir izvaja pritisk (PO). Njegov učinek pa je odvisen od potreb (PT), katerih zadovoljitev je preprečena. Niso vse potrebe enako pomembne. Za razumevanje tega odnosa nam pomaga Maslowova hierarhična teorija potreb. Na nizki razvojni ravni so najpomembnejše fiziološke potrebe organizma. Največjo grožnjo predstavljajo pomanjkanje hrane, vode, bivališč, obleke itn. Sledijo potrebe po varnosti, potrebe po ljubezni in pripadnosti (sem sodi potreba po grupni, npr. nacionalni identifikaciji), po ugledu in samospoštovanju, nazadnje pa pridejo na vrsto potrebe po samoaktualizaciji (avtonomnosti, svobodi, znanju, ustvarjalnosti ipd). Zato je za Vietnamca največja grožnja pomanjkanje hrane, medtem ko ga pomanjkanje svobode govora "ne boli". Za sitega Čeha pa je bila največja grožnja ravno pomanjkanje svobode govora, pisanja in gibanja.

Stopnja depriviranosti potreb deluje kot sito, ki ločuje ogrožajoče in neogrožajoče informacije. Na podlagi ogrožajočih (med njimi je veliko takih, ki so posledica propagande in govorice) nastane zaznava pritiska (PZ), ki sproži psihološke odgovore, kot so frustriranost, jeza, nezadovoljstvo, zapostavljenost, občutek prikrasnosti, notranja napetost, želja po spremembi idr. Njihova sumacija in interakcija generirata upor. Sumacija pomeni združevanje odgovorov, interakcija pa medsebojno vplivanje.

V proces se vključujeta reduktor strah (ST) in amplifikator upanje (UP). V tej fazi je upor odvisen predvsem od ravnotežja med strahom in upanjem. Če je strah večji, upor upada, če pa je večje upanje, upor narača. Ko prikriti upor preseže prag (količina pritiska, ki povzroči zbiranje množic), se sprevrže v odkritega. Kot smo videli že v

Slika 4
Maslowova teorija potreb

prejšnjem modelu, nanj odločilno vpliva socialna indukcija (SI), ki poveča amplifikator upanje in zmanjša reduktor strah.

Nič manj pomembni pa niso procesi v viru, potem ko ga dosežejo povratne informacije o prikitem ali odkitem upor. Socialistične oligarhije so najprej reagirale s povečanim pritiskom (npr. vojno stanje na Poljskem leta 1982), če pa to ni pomagalo, so se začele cepiti na tri ali vsaj dve krili, frakciji ali celo stranki: na radikalne reformiste (R), na zmerne reformiste oz. sredince (S) ter na pravoverne boljševike (B) oz. konservativce. Prvi začnejo spreminjati sistem, tako da se zmanjša pritisk, tretji utrdijo sistem in povečajo pritisk, drugi pa so nekje vmes in se približujejo zdaj radikalnim reformistom zdaj boljševikom.

Takšno cepljenje komunistov je bilo značilno zlasti za obe socialistični velesili: SZ in Kitajsko. Na Kitajskem je tik pred dogodki na Trgu nebeškega miru predstavljal Deng Xiaoping zmernega reformista, Zhao Ziyang radikalnega reformista, "banda starcev" pa pravoverne boljševike. V Sovjetski zvezi nastopa Gorbačov kot zmerni reformist, Jelcin kot radikalni reformist, generali pa kot boljševiki. Na Poljskem se je Združena delavska partija razdelila na tri stranke: na Socialdemokratsko stranko Poljske, na Socialdemokratsko poljsko zvezo ter na Zvezo komunistov. V drugih primerih so se komunisti razdelili v dve stranki, npr. na Madžarskem na Madžarsko socialdemokratsko stranko in Madžarsko socialistično delavsko partijo, v Albaniji na Albansko partijo dela in Socialdemokratsko stranko Albanije, v baltskih republikah pa na prosovjetske in nacionalne komunistične partije. Ponekod imajo dve partiji, a je ena razdeljena na radikalno in zmerno krilo, kot je bilo npr. spočetka na Poljskem.

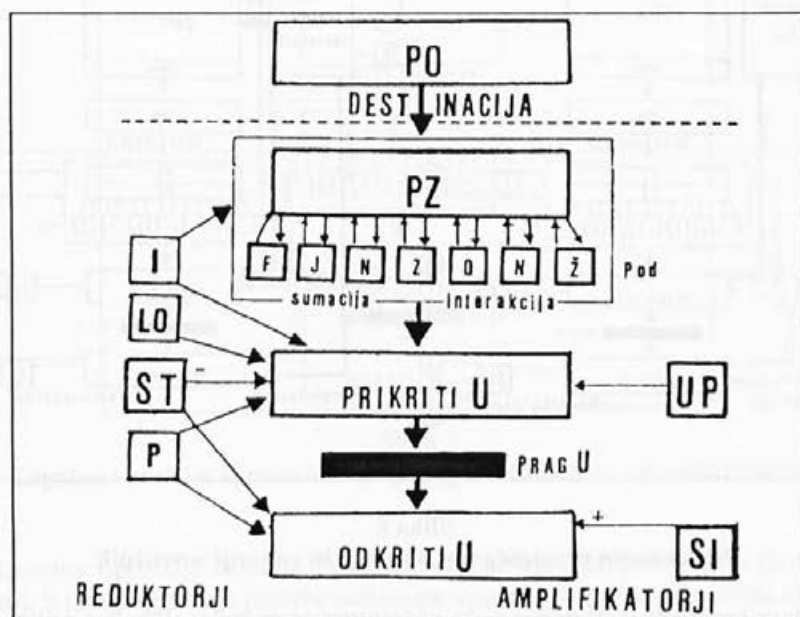
V Jugoslaviji je položaj bolj zapleten. V Sloveniji so Popitovi "levi intelektualci" neslavno propadli, nastala je samo ena, radikalno reformna Stranka prenoviteljev, a se je na kongresu v Novi Gorici pokazalo, da ima še eno, bolj prikrito in trdo krilo. Najbolj netipičen pa je bil razvoj v vzhodnih jugoslovanskih republikah, kjer komajda

lahko govorimo o reformistih, razmeroma močne pa so boljševisko usmerjene sile (npr. Zveza komunistov - gibanje za Jugoslavijo).

Reformisti (npr. Pozsgay, Mladenov, Kučan in Račan) so imeli pomembno vlogo pri spreminjanju režimov. Rušili so jih od znotraj. Zato bi bila sprememba sistema brez njih mnogo bolj težavna in mnogo bolj krvava ali pa bi se končala tako kot na Madžarskem in Češkoslovaškem pred desetletji. Romunska oligarhija pa ni imela omembe vrednega reformista, kar je bil verjetno eden od razlogov, da je bil upor tako krvav.

Premeščanje cilja in legalna opozicija

Razen strahu delujejo med uporom še drugi pomembni reduktorji. Najpomembnejši je mehanizem premeščanja (P). Prvi ga je opisal Freud, vendar za individualne situacije. Emocionalno stališče do roditelja se prenese na drugo osebo, npr. na terapevta. Posebno pogosto se premešča agresivnost. Fromm (1973) in drugi frankfurtski sociologi in socialni psihologi so s premeščanjem razlagali mnoge socialne dogodke, npr. rasistične pogrome. Zatirano ljudstvo prenese sovražna stališča, ki jih goji do tlačiteljev, na nedolžno žrtev. Največkrat so to nacionalne manjšine, lahko pa druge marginalne skupine, npr. verske sekte, duševni bolniki ali homoseksualci, ki jih v družbi nihče ne ščiti in jih večina ne mara. V Romuniji so vtaknili mednje celo ženske, ki so imele abortus. Tem skupinam je vsiljena vloga "notranjega sovražnika", zaradi česar se oblastna oligarhija "lahko oddahne".

Slika 5

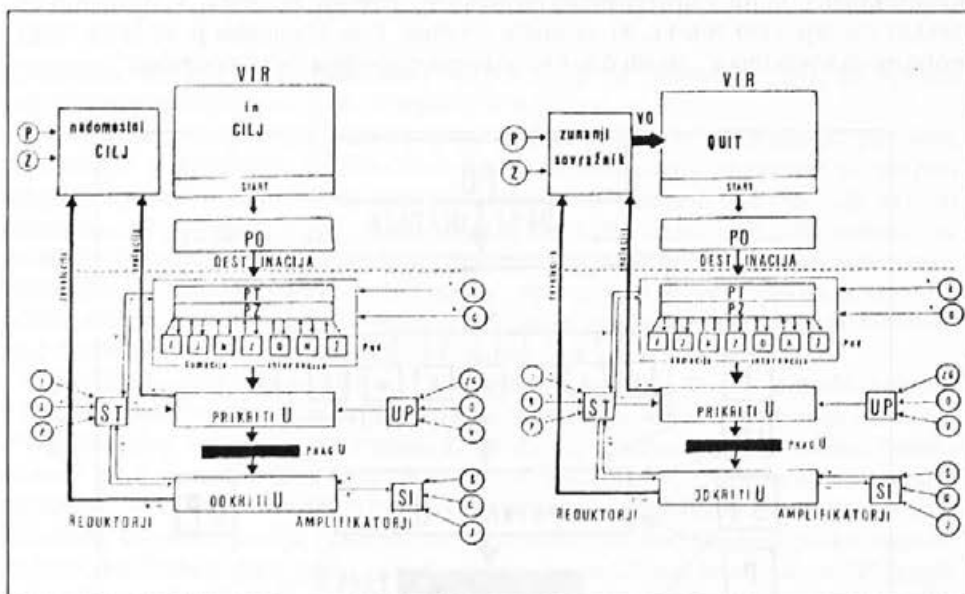
Štirje reduktorji: strah, identifikacija z agresorjem, premeščanje in legalna opozicija

Za notranjega sovražnika so najbolj primerne skupine, s katerimi ima ljudstvo neporavnane račune iz preteklosti (Z), kar velja npr. za Bolgare in Turke, Srbe in Albance, Srbe in Hrvate ali zakavkaške narode. Drug dejavnik, ki odločilno vpliva na zaznavo sovražnika, pa je politična propaganda (P).

Mehanizem premeščanja je značilen za vse totalitarne režime. Nacisti so proglašali za sovražnike Žide, šiitski verski skrajneži v Iranu pa vse nevernike, celo sunitske muslimane. Ljudska jeza se potem sprosti na njih, kar omogoča preživetje sistema.

Komunistična oligarhija je sicer pridigala internacionalizem, toda v stiski je često spodbujala nacionalizem. V Romuniji je ščuvala proti Madžarom in v Bolgariji proti Turkom.

Mehanizem premeščanja je še posebno značilen za Jugoslavijo, zlasti Srbijo. Vladajoča oligarhija je naščuvala Srbe proti Albancem, muslimanom, Slovencem in Hrvatom. To je morda glavni razlog, da se režim v tej republiki tako dolgo drži pri življenju. Srbi so najbolj zmanipulirano ljudstvo v vzhodnoevropskem svetu. Večina od njih podpira vladajočo oligarhijo, ki je brez učinkovitih reformativjev. Šele ko bo stiska tako huda, da zamenjava ciljev ne bo več prinašala nadomestnega zadovoljstva, se bodo obrnili proti pravnemu viru pritiska.

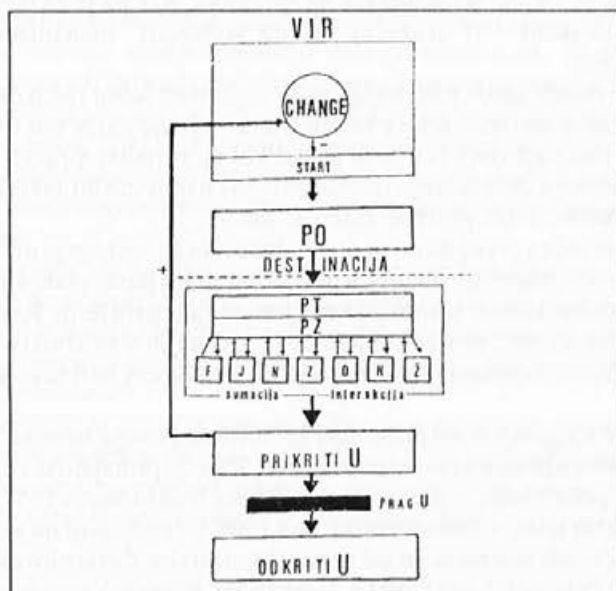

Slika 6
Mehanizem premeščanja: notranji in zunanji sovražnik

Kadar ni mogoče najti primerne notranjega sovražnika ali kadar z njim ni več mogoče ohranjati oblasti, pride na vrsto zunanji sovražnik. Največkrat so to druge države. Za totalitarne režime je značilno, da se zaletajo v vojne. Socialistične države so pretresale česte vojne ali oboroženi konflikti z drugimi državami. Kitajska se je npr. tolkla s Sovjetsko zvezo na reki Usuru, z Američani in Južnimi Korejci v Koreji,

dvakrat z Indijo v Punjabu in enkrat z Vietnamom. Da ne omenjamo oboroženih intervencij v Afriki. Vojna ni samo sredstvo za razširitev svoje oblasti na tuje dežele, temveč predvsem obramba pred lastnim ljudstvom. Vojna (VO) pa lahko privede do poraza, kar je četrti način uničenja režima (QUIT). Od socialističnih dežel je v vojni propadla Kampučija Rdečih Khmerov, ker pa okupacija ni prinesla olajšanja, se upor nadaljuje.

Drug reduktor je legalna opozicija, ki jo predstavljajo stranke, neodvisni mediji, neodvisni sindikati itn. Totalitarni režimi je nimajo in če se skuša pojaviti, jo preganjajo. Šibka je v avtoritarnih režimih in v nezrelah demokracijah (ki so značilne za nekatere azijske, latinsko ameriške in nekdanje socialistične dežele v vzhodni Evropi), kjer lahko oligarhija, potem ko jo izvoli večina, brez milosti udriha po manjšini. V demokratičnih družbah pa prihaja do odkritih uporov tam, kjer je legalna opozicija neučinkovita in ne rešuje družbenih problemov dovolj hitro (npr. upori zelenih). Vendar upori nikoli niso tako množični (v vzhodnem Berlinu je bilo na cesti dva milijona ljudi) in uničujoči (pomislino na pokole kitajskih študentov ali šiitov in Kurdiv v Iraku) kot v totalitarnih režimih.

Slika 7

Legalna opozicija spremeni vladajočo garnituro, a ne spremeni sistema

Legalna opozicija usmerja upor v družbeno sprejemljive oblike (kot so npr. volitve). S tem preprečuje izbruhe odkritega upora in deluje kot družbeni amortizer. Lahko spremeni (CHANGE) garnituro na oblasti (npr. ministra ali vlado), ne uniči pa sistema.

Povsem drugačen učinek ima upor zunaj legalne opozicije, kar je značilno za totalitarne režime. Kadar zmaga, uniči sistem (QUIT), npr. realni socializem (čeprav

se posamezen minister lahko prelevi in prerine v novo oligarhijo). Takšen sistem se nikoli več ne ponovi.

Ker totalitarni režimi generirajo upor brez legalne opozicije, uničujejo sami sebe. To so morbidni režimi, ki od svojega nastanka naprej vsebujejo kal smrti. Njihove možnosti razvoja in preživetja so enake ničli.

Modificirani model upora bolj podrobno kot prejšnji model opisuje potek upora, vključuje tudi dogajanje v viru pritiska, ne odgovarja pa na izhodiščno vprašanje: zakaj vladajoči sloji, oligarhije, oblastniki pritiskajo ljudi in jim onemogočajo zadovoljitev potreb na njihovi stopnji razvoja? Razlika med raznimi sistemi je le v tem, da v totalitarnih režimih vsi pritiskajo vse, v avtoritarnih manjšina večino, v nezrelih demokracijah večina manjšino in v zrelih demokracijah večina manjšino takrat, kadar so želje nekompatibilne. Vendar je pritisk značilen za vse sisteme.

Glavni razlog je človekova različnost. Ljudje imajo različne potrebe, želje, interese itn. Ker jih ni mogoče uskladiti, se združujejo, pritiskajo drug na drugega in se upirajo pritiskom. Zdi se, da je ta različnost generična lastnost Homo Sapiensa. V živalskih združbah skorajda ni različnosti, zato v mravljiščih in čredah srnjadi ne prihaja do uporov in sprememb sistema. Močan samec lahko napodi svojega rivala iz črede, toda s tem se v njeni strukturi nič ne spremeni. Ker pa je za človeka značilna različnost, morajo učinkoviti družbeni sistemi vsebovati mehanizem za legalno izražanje različnosti.

Čeprav so se dežele glede toleriranja različnosti med seboj razlikovale, pa realni socializem nikjer ni te lastnosti kdove kaj upošteval. Ljudje naj bi bili v vseh pogledih enaki (egalitaristični sindrom). Nanje je gledal kot na združbo mравelj. Zato ni čutil potrebe po mehanizmu za izražanje različnosti. Vsi naj bi mislili tako kot partija, ki naj bi utelešala ljudske želje, potrebe, interese itn.

Vse je bilo natančno predpisano in predvideno. Na Kitajskem je država regulirala celo spolne stike med zakonci, v obdobjih petletk pa so sovjetski planerji predvidevali, koliko jajc bodo znesle kokoši kolhoznikom v naslednjih petih letih. Različnost je bila samo "ostanek preteklosti", posledica delovanja "zunanjih sovražnikov" ali pa "znak pokvarjenosti". Zaradi zanikanja različnosti je bil socializem tudi tako jalov v ustvarjalnosti.

Socializem so njegovi avtorji proglašali za "tovarno novega človeka". Njegov novi človek pa ni bil kompatibilen s človekovo naravo. Zato je prihajalo do uporov. Vrstili so se skorajda na pet let (npr. v Berlinu leta 1952, na Madžarskem 1957, na Poljskem dvakrat v šestdesetih letih, v Čehoslovaški leta 1968, v Jugoslaviji na začetku sedemdesetih let itn.). Zaradi intervencije od zunaj (Madžarska, Češkoslovaška, Tibet) ali lastnih policijskih in vojaških sil (Poljska, Jugoslavija, Kitajska) niso uspevali. Vendar niso prenehali. Šele v letih 1989/90 je splet okoliščin (predvsem ekonomski bankrot) onemogočil intervencijo in sprožil padanje domin, ki ga ni več mogoče zaustaviti.

Literatura

Pečjak, V., Psihološki model upora, *Anthropos* 3-4, 1990a.

Pečjak, V., Kako se je podrl komunizem, samozaložba, 1990b.

Bettelheim, B., Individual and mass behavior in extreme situations, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1943,83.

Fromm, E., The anatomy of human destructiveness, Holt, 1973.